

Павло Янушко — дослідник ссавців Передкавказзя, Казахстану і Криму

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Pavlo Yanushko, a researcher of mammals of the Ciscaucasus, Kazakhstan, and Crimea. — An essay about a zoologist born in the Dnipro region who made a long way as a researcher from the steppes of Stavropol (plague service) and the mountains of the western Tien Shan (Aksu-Jabagly Reserve) to the Crimea (protected hunting ground, later the Crimean Nature Reserve). As a theriologist, the researcher is best known for his studies of marmot ecology and survey methods of mountain sheep (Turkestan period), and later he was well-known for his studies of the state of populations, population dynamics, ecology and reproduction of various groups of ungulates (Crimean period). Among the objects of his research in the Crimea were the mouflon, roe deer, and red deer, the latter being the subject of several articles by the researcher.

Біографічні деталі

Янушко Павло Олексійович народився 1905 р.¹ у Дніпропетровській обл. Починав у ~1937 р. в Передкавказзі (напевно у новоствореній Ставропольській протичумній станції). Протягом 1936–1946 рр. працював у Туркестані, у заповіднику Аксу-Джабагли (1936–1943 за: [Ковшарь 2014]).

Надалі переїхав до Криму, і з ~1946 по ~1960 роки (можливо, протягом 1947–1965 рр.) працював зоологом-мисливствознавцем у Кримському заповідно-мисливському господарстві (КЗМГ), де займався копитними.

Рис. 1. Бурелом в урочищі «Барлакош». Біля корча — Павло Янушко, 1949 рік. Фото О. Воронцової (за сприяння А. Сироткіної). Коментар В. Кормиліциної: Янушка не знала, але методом виключення зі співробітників міг бути тільки він, натомість КДБісти, яких там вистачало, не можуть бути, бо «виправка не та».

¹ Більшість деталей зібрано завдяки аналізу публікацій дослідника і красэзнавчої літератури, а частково й зібраних ним колекцій і листуванню з А. Ковшарем, А. Сироткіною, С. Костіним і В. Кормиліциною. Місце народження прийнято за даними його брата Миколи (деталі далі).

Його брат Микола (1921–2003) — зоолог і таксидерміст того ж заповідника Аксу-Джабагли [Ковшарь 2014: 132]², очевидно, з'явився там у «перезмінку», на місці Павла, який тоді ж поїхав до Криму. Сталося це, імовірно, у 1946 р.: у 1945 р. Павло брав участь у створенні плану НДР заповідника [Нелина & Ивашенко 2013], 1945 роком датований його рукопис про екологію бабаків на Тянь-Шані (див. далі), а 1946 року впорядкував рукописний огляд герпетофауни Джабагли [Колбинцев 2007]³.

Переїзд до Криму стався бл. 1946–1948 р. і не міг бути випадковим: робота в КЗМГ, яке відновлювали після війни, вимагала високого професійного рівня. У цьому господарстві він пропрацював 11 років [Костин *et al.* 2020] (роки не вказано). За його публікаціями кримський період охоплює 1955–1958 рр.⁴ У книзі В. Гептнера та ін. «Ссавці Радянського Союзу» (1961) цитуються дані П. Янушка про кримських лисиць за 1946–1947 та сарн за 1948–1949 рр., що фіксує його появу там. У 1960 р. його там не знали (В. Кормиліцина), але житло в заповіднику було за Янушками принаймні до 1964 р. (приїзд А. Янушка), і згаданий 11-річний період міг охоплювати 1948–1959 рр. Перед публікацією 1965 р. про звірів Аксу-Джабагли (можливо, у 1964) з ним через його брата Миколу листувався А. Ковшар [Ковшарь 2014; особ. повід.].

Подальші події не відомі; у 1965 р. Павлу Янушкові було 60⁵.

Теріологічні дослідження

Павло Янушко — один з небагатьох «чистих» теріологів 1930–1950-х років, який майже не перемикався на інші групи (птахів, паразитів). Хоча його згадують як орнітолога [Ковшарь 2014], він займався переважно ссавцями: спочатку дрібними (полівки, ховрахи), а з подальшим професійним ростом — бабаками, потім муфлони та врешті оленями.

² Всі згадки про Миколу Янушка стосуються повоєнного часу; відомо, що він пропрацював у заповіднику 20 років, є фото 1959 р. і відомо, що згодом [тобто 1965 р.] він переїхав до Чимкента [Ковшарь 2014: 132]. Про брата є мікробіографічна замітка на сайті про учасників 2СВ [URL], з якої відомо, що: народився 22.09.1921 (Дніпропетровська обл.), у війську з 1940, на фронтах 2СВ з 1941 до осені 1945 р. (зокрема в Ірані), помер 18.05.2003 (Шимкентська обл., Казахстан). За базами даних про користувачів телефонів Інтернет підказує, що в Шимкенті є лише один Янушко, Анатолій Миколайович, і цей факт виглядає дуже примітним.

³ Стаття 1951 р. [Янушко 1951] афілійована зі заповідником «Аксу-Джабагли».

⁴ Віра Кормиліцина, яка працювала в КЗМГ з 1960 р., його не знала, але згадує Янушка-мол., лісівника, надалі, як з'ясувалося, знаного білоруського лісівника Анатолія Янушка (1930–2008), який працював тут у 1964–1967 рр. [URL1, URL2] і приїхав до Криму вимушено, через астму сина (В. Кормиліцина, особ. повід.).

⁵ Сергій Костін (особ. повід.) згадує, що «У нашому 9-квартирному будинку, який заповідник побудував госпспособом у 1960 р. біля управління КЗМГ, у квартирі № 1 мешкав Янушко із сім'єю». Авторська гіпотеза з урахуванням історії А. Янушка: ПЯ запросив до себе АЯ, нужденного через хворобу сина, але з лісівничим доробком, що сталося 1964 р., оселив їх у себе; надалі вони жили у згаданому будинку до 1967 р., коли АЯ поїхав назад до Білорусі, а причиною виїзду могли бути одужання сина або смерть ПЯ. (Можливо, в КЗМГ або поруч є цвинтар, де може бути могила з ім'ям і датами життя, проте спроби це з'ясувати виявилися невдалими.)

Рис. 2. Зразок соні лісової (*Dryomys nitedula*) з Аксу, Казахстан, колектор П. Янушко, авт. № 224, 11.09.39. На етикетці є штемпель «Заповідник Аксу-Джабаглы», який свідчить про наявність у тому заповіднику потужних колекцій (в МПХУ таких зразків два). Фото Т. Девятко.

Його перші дослідження майже напевно були пов'язані з протичумними станціями Передкавказзя і, найімовірніше, Ставропольським протичумним інститутом (у 1934–1952 рр. як Ставропольська протичумна станція). Про це свідчать виявлені дві його статті 1937–1938 рр. про поширення ховрахів у Карачаєво-Черкесії [Бабенышев *et al.* 1937] та смертність полівок у степових районах Передкавказзя як фактор існування хижаків [Янушко 1938].

У часи Другої світової війни він працював у Аксу-Джабаглы. Відомо, що в 1943 р. він розробив методику обліку копитних та займався переселеннями бабаків, що мало значення на роки вперед [Ковшарь 2014]. Відомим є його цикл досліджень бабака Мензбіра в Західному Тянь-Шані, включно з описом їх популяцій і переселеннями. Харківські колеги згадують і широко цитують його рукопис 1945 р., включно з даними за 1942–1943 рр. [Токарский *et al.* 2016], проте про історію і місце зберігання цього рукопису нічого не відомо (ймовірно, в архіві заповідника). Згодом П. Янушко опублікував частину результатів цього дослідження [Янушко 1951].

У 1955 р. Павло Янушко став першим, хто зробив узагальнення про досвід інтродукції в Криму муфлона [Янушко 1955]. Зайнявшись оленями, він у 1957 р. у Трудах Кримського заповідника опублікував одразу три статті — про спосіб життя кримських оленів і їхній вплив на лісовідновлення [Янушко 1957a], про сезонні зміни будови й активності статевих залоз оленів [Янушко 1957b], про оригінальну методику вилову оленів [Янушко 1957c], надалі не раз згадану наступниками [напр., Волох 2012]. У статті, присвяченій динаміці чисельності кримського оленя благородного, П. Янушко засвідчує, що цей вид досяг щільності популяції на рівні 50–70 голів на 1000 га [Янушко 1958], що було дуже високим показником, важливим для «царських» угідь, і ці успіхи були забезпечені його тривалою роботою з повоєнних часів.

Доля дослідника, доволі утаємничена, є свідченням того, що бажання займатися обраною справою можна зреалізувати в найскладніші часи й у найскладніших умовах браку всього: спорядження, обладнання, підтримки.

Подяка

Автор дякує А. Ковшарю, С. Костіну, В. Кормиліциній, А. Сироткіній, О. Шпаку за важливі посилання і факти з біографії дослідника та його ймовірної рідні, Є. Улюрі, С. Тайковій і Т. Девятко за надання даних про колекційні зразки, зібрані дослідником, а також Г. Журавель та Д. Лазареву за допомогу в пошуку першоджерел.

Література

- Бабенышев, В. П., Н. Б. Бирюля, К. Д. Беседин, [...], П. А. Янушко. 1937. Распространение сусликов вида *Citellus pygmaeus* в пределах Орджоникидзевского края. *Зоологический журнал*, **16** (4): 736–739.
- Волох, А. М. 2012. Интродукция охотничьих зверей в Крым и её результаты. *Вестник охотоведения*, **9** (2): 237–252. <http://elar.tsatu.edu.ua/pdf>
- Ковшарь, А. Ф., П. А. Янушко. 1965. Новые данные о млекопитающих заповедника Аксу-Джабаглы. *Труды заповедника Аксу-Джабаглы; Выпуск 2*. Алма-Ата, 203–236.
- Ковшарь, А. Ф. 2014. Птицы. Дороги. Люди (воспоминания орнитолога). В двух частях. Часть 1. Полвека в СССР (1941–1991). Алматы, 1–664. ISBN 978-601-7287-13-9. [URL \(pdf\)](#)
- Колбинцев, В. Г. 2007. Земноводные и пресмыкающиеся заповедника Аксу-Джабаглы и особенности их экологии. *Selevinia*, 2006: 160–172. [URL](#)
- Костин С. Ю., А. И. Дулицкий, А. А. Сироткина. 2020. История зоологических исследований в Крымском природном заповеднике: позвоночные. *Научные записки природного заповедника «Мыс Мартьян»*, **11**: 148–200. <https://doi.org/10.36305/2413-3019-2020-11-148-200>
- Нелина, Н. В., А. А. Ивашенко. 2013. Н. Х. Кармышева (1913–1985) и ее вклад в изучение флоры и растительности Казахстана. В кн.: Ситпаева, Г. Т. (ред.). *Изучение ботанического разнообразия Казахстана на современном этапе*. Издательство LEM, Алматы, 31–35. [URL](#)
- Токарский, В. А., А. А. Атемасов, Г. В. Шакула. 2016. История изучения и современное состояние популяции сурка Мензбира (*Marmota menzbieri*) на хребте Каржантау. *Бюллетень МОИП, отдел биологический*, **121** (4): 22–31. [URL](#)
- Янушко, П. А. 1938. Смертность полевков (*Microtus arvalis*) в природе в условиях степных районов Предкавказья и влияние на нее хищников. *Зоологический журнал*, **17** (1): 102–111.
- Янушко, П. А. 1951. К экологии сурка Мензбира. *Зоологический журнал*, **30** (6): 629–635.
- Янушко, П. А. 1955. Муфлоны (*Ovis musimon*) Крымского заповедника. *Труды Крымского филиала АН УССР*, **9** (3): 26–38. [інколи як «Матеріали Крымського заповідника»]
- Янушко, П. А. 1957а. Образ жизни крымских оленей и их влияние естественное лесовозобновление. *Труды Крымского государственного заповедника*, Вып. **4**: 107–138.
- Янушко, П. А. 1957б. Строение и физиологические изменения половых желез крымских оленей в различные сезоны года. *Труды Крымского государственного заповедника*, Вып. **4**: 139–154.
- Янушко, П. А. 1957с. Об отлове оленей ловушками. *Труды Крымского государственного заповедника [им. В. В. Куйбышева]*, Вып. **4**: 157–165.
- Янушко, П. А. 1958. Динамика численности крымских оленей. *Зоологический журнал*, **37** (8): 1228–1235. [Інколи помилково з тими ж стор. як «Труды Крымского гос. заповедника»]

Резюме

ЗАГОРОДНЮК, І. Павло Янушко — дослідник ссавців Передкавказзя, Казахстану і Криму. — Нарис про зоолога, уродженця Дніпропетровщини, який пройшов довгий шлях дослідника від степів Ставропілля (протичумна служба) і гір західного Тянь-Шаню (заповідник Аксу-Джабаглы) до Криму (заповідно-мисливське господарство, згодом Кримський заповідник). Як теріолог дослідник найбільш відомий дослідженнями екології бабаків та методикам обліку чисельності гірських баранів (туркестанський період), а згодом — дослідженням стану популяцій, динаміці чисельності, екології й репродукції різних груп копитних (кримський період). Серед об'єктів його досліджень у Криму були муфлони, сарни й олені благородні, останнім присвячено не одну статтю дослідника.